

Araştırma Notu

Tefsîr Hâtimelerinde Tefsîr ve Müfessir

İsmail Bayer*

Giriş

Tefsir mukaddimleri üzerine haklı olarak pek çok çalışma yapılmış ancak hâtimler genellikle ihmal edilmiştir. Belki de tefsirlerin yarısından fazlasında hâtime bölümünün bulunmaması, bazı tefsir hâtimelerinin ise yalnızca dua cümlelerinden oluşması araştırmacıları özel bir çalışma yapmaktan alıkoymuş olabilir. Oysa bitiriş bölümleri dar hacimde ve sınırlı sayıda olmalarına rağmen Kur'ân ilimleri açısından önemli verileri ve tecrübeleri yansıtırlar. Diğer bir ifadeyle hâtimler, derin bir Kur'ân eğitiminin şekillendirdiği büyük akılların ve kalplerin bu süreçte süzdükleri özleri son bir nasihat olarak gelecek nesillere aktaran bölümlerdir.

İnsan en çok öğretirken, öğretme amacıyla yazarken ve uygularken öğrenir. Bu aşamaları büyük oranda geride bırakan bahtiyar insanlar ilim ve amel yolculuğunun aksaklarıdır. Bu büyük şahsiyetler, bir taraftan Kur'ân'a duydukları saygı ve gösterdikleri hayâ sebebiyle her bir kelimeyi seçerken daha çekingen, diğer taraftan Kur'ân'ın geniş anlam okyanuslarına yelken açarken hayranlıkları ve sevgilerinin cesaretlendirmesiyle daha aktif olma duyguları arasında¹ hayatlarındaki en önemli çalışmayı başarmış olmanın huzuruyla hâtimleri kaleme alırlar.

Hâtimler bir bakıma yoğun duygusallıkların yaşandığı mistik bir havaya büründüğünden eserin kendisine oranla daha müsamahakâr ve samimi bir tablo çizer. Müfessirlerin kendi düşüncelerinden kaynaklanan yanlış cümleler kurabilme ihtimallerini itiraf etmeleri² ve kurdukları duygu yoğunluklu cümleler mezhepler arası ayrılıkları aşır bazı müfessirlere karşı önyargıları kırabilmenin bir aracı olabilir. Örneğin Mu'tezilî olduğu ve tefsîrinde Ehl-i Sünnet'e yönelik sert sözler söylediği için mesafeli durulan

* Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
(ismailbayeri@gmail.com)

¹ Abdülhamid Keşk, *Fî Rihâbi't-tefsîr I-XXX*, Mektebu'l-Mısriyyu'l-Hadîs, 8263.

² Seâlibî Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf el-Mâlikî, *Cevâhiru'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, (nşr. Alî Muhammed, Âdil Ahmed), I-V, Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, Beyrut 1997, IV, 454, Hâtime.

ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) duygu yüklü hâtimesi okunduğunda okuyucu üzerinde birlik-dirlik adına olumlu etki yapmakta, deyim yerindeyse aradaki buzlar eriyebilmektedir. Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) hâtimesinde Kur'ân'dan öğrendiği dua ile bu hususa vurgu yapar: "Bizleri ve bizden önce iman ile geçen kardeşlerimizi affeyle ve iman edenlere karşı kalplerimizde bir kin tutturma."³

A. Ana Hatlarıyla Hatime İçerikleri

1. Tefsir Te'lifindeki Ana Gaye

İnsan var oldukça devam edecek bir faaliyet olan tefsir,⁴ büyük bir hayat gayesidir ve bu gayenin yegâne belirleyicisi Allâh rızasıdır.⁵ Günü birlik eserler vücûda getirme çıkmazından kurtulan müfessir, çalışmasından faydalanıldıkça daha fazla sevap elde etmeyi arzulamaktadır.⁶

2. Te'lif Sürecinde Yoğunlaşma

Tefsir te'lifi uzun bir hazırlık aşaması gerektirdiği gibi bizatihi te'lif süreci de uzun zaman almakta ve günlük yaşamın büyük bir kısmını kapsamaktadır. İbn-i Âşûr'da (ö. 1973) bu süre 39,5 yıl iken,⁷ Elmalılı Hamdi Yazır'da geceli gündüzlü on iki yıl,⁸ es-Sâbûnî (ö. 2015)'de beş yıldır.⁹ Hayatını ve sevgisini bu yola vakfeden Abdulhamîd Keşk (ö. 1996), dirençli surları aşır, temiz denizlere ulaştığı eserinin otuz yıllık çalışma neticesinde ortaya çıktığını ifade ediyor.¹⁰ İbn-i Teymiyye'nin (ö. 728/1328) tefsir

³ Haşr, 59/10

⁴ İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, I-XXX, ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-neşr, Tunus 1984, XXX, 636.

⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâik-i gavâmidi't-tenzili ve uyûni'l-ekâvîli fi vucûhi't-te'vîl*, (nşr. Âdil Ahmed, Ali Muhammed), I-VI, Mektebetu'l-Ubeykân, Riyâd 1998, VI, 470; eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed *Fethu'l-kadîr* (nşr. Abdurrahmân Umeyra), I-V, Dâru'l-vefâ, V, 710; el-Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmûd el-Bağdâdî *Rûhu'l-meânî*, I-XXX, Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, Beyrut, XXX, 288; İbn- Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXX, 636.

⁶ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 710.

⁷ İbn- Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXX, 636.

⁸ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, I-X, Eser Neşriyat, İstanbul 1971.

⁹ Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safoetu't-tefâsîr*, I-III, Dâru'l-Kur'ânî'l-Kerîm, Beyrut 1981, III, 627.

¹⁰ Keşk, 8263.

notlarını tahkik etmek ve yayınlamak on sene almıştır.¹¹ es-Suyûtî (ö. 911/1505) tefsîrini Kurban Bayramında tamamladığını söylerken çalışmaların bayram seyrân dinlemeden devam ettiğini vurgular.¹² el-Âlûsî (1803-1854) dost ve düşmanlardan gelen sıkıntılara, zorlu hayat şartlarına sabır ederek bir ömür süren uykusuz gecelerden sonra tefsîrini vücûda getirdiğini kaydeder.¹³ eş-Şevkânî (ö. 1250/1834) de el-Âlûsî gibi bu süreçte çok yorulduğunu belirtir.¹⁴ Bütün bu zorluklar müfessirlerin şükürlerine engel olmamış, çalışmalar bütün hızıyla devam ettirilmiştir.¹⁵ ez-Zemahşerî yazmaktan bitab düşen elini ve alın terini dualarının kabulüne vesile kılarken amacı yaşadığı yorgunluktan şikayet etmek değil emeğini gerçek ve kalıcı kâra dönüştürmektir.¹⁶

Bazen de ölüm, kalem hala müfessirin elindeyken kapıyı çalar. Ailesinin tefsîr hatimesinde belirttiği gibi Ebû Zehre'nin (ö. 1974) sekerat sürecine mushaf ve tefsir sayfalarına baş koyarak girmesi bu azmin en belirgin örneklerindendir.¹⁷

3. Kalem ve Okka

Bu dönemde daima müfessirlere yarenlik eden kalem ve okkalar unutulmamış, onlara teşekkürler edilip övgüler düzülmüştür. el-Âlûsî mürekkep karanlığında rûkû ve sücûdlar eden, zaman zaman yorgunluktan okkaya dayanan kaleminin hizmet kıyamından sonra artık selam verme vakti geldiğini uzun cümlelerle¹⁸ ifade ederken, yaşadığı duygu yoğunluğunu yansıtır. İbn-i Âşûr ilâhî kelâma hizmet ve onun insanlara yüklediği hakkını edâ etmenin öncelikle müfessirin kaleminin kâğıt üzerinde çalışmasıyla

¹¹ İbn-i Teymiyye, *Dekâiku't-tefsîr el-câmi li tefsîr-i İbni Teymiyye* I-VI, (cem' ve nşr. Muhammed es-Seyyid el-Culeynid), Müessesetü Ulûmî'l-Kur'ân, Dımaşk-Beyrut 1984, VI, 510.

¹² Suyûtî, Celâleddîn, *ed-Durru'l-mensûr fi't-tefsîr-i bi'l-me'sûr*, I-XVII, (nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî), el-Kâhire 2003, XV, 825.

¹³ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XXX, 288.

¹⁴ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 710.

¹⁵ İbn-i Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXX, 636, 637.

¹⁶ Saltanat döneminde eserler hükümdarlara ithaf edilir ve böylece öğrenciler yetiştirmek, yeni eserler te'lîf etmek için bir miktar gelir elde edilirdi. ez-Zemahşerî'nin söylemi eser karşılığında illa el açılacaksa kime açılması gerektiğini anlatıyor gibidir.

¹⁷ Ebû Zehre, Muhammed, *Zehratu't-tefâsîr*, I-X, Dârü'l-fikri'l-Arabî, Kahire [t.y.], X, 5482.

¹⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XXX, 288.

mümkün olabileceğini, tefsîr hitâma erince artık dinlenmeyi hak ettiğini ifade eder.¹⁹ Hamdi Yazır ise hâtimesinde kaleminden nokta nokta akan mürekkeple bu yolda akıttığı gözyaşlarını özdeşleştirir.

4. Tefsîr Metodu

a. Önceki muhakkik müfessirlerin mevsûk görüşlerine müracaat edilir,²⁰ yapılan naklin asla uygunluğu noktasında çok hassas davranılır.²¹ Nakledilen tarihi veriler kaynak gösterilmese bile tamamen doğru olmalıdır.²²

b. Kur'ân'ı yorumlarken bizzat Kur'ân'ın yanında sünnetin ve ortak ümmet aklının kabulüne mazhar olmuş tefsîr geleneğinin ana dayanak yapılması kaçınılmaz şarttır. Bu durum tefsîrlerde bulunması gereken güvenilirlik vasfının yitirilmemesi için elzemdir.

c. Çok zayıf ya da şazz bilgilerden kaçınmak gerekir.²³ Elbette üst düzey okuyucu kitlesine hitap eden veya ansiklopedik tefsîrlerde bazı değerlendirmeler yapmak için şâzz rivayetler nakledilmiştir. Ancak bu nakiller kötü niyet veya yanlış algılarla üzerlerine hüküm inşâ etmek amacıyla kullanılmamalıdır.

d. Yazılanlara odaklanarak tekrar tekrar incelenmelidir.²⁴ Tefsirler telif sürecinde ve çoğu zaman sonrasında müellif tarafından tedris edilerek sürekli kontrolü yapılmaktadır.²⁵ Ayrıca yaşayan büyük ulemaya eser arz edilerek onaylarının alınması oldukça önemlidir.²⁶ Bir yönüyle İslâm'ın

¹⁹ İbn-i Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXX, 636.

²⁰ İbn-i Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXX, 636, 637; es-Seâlibî, Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf el-Mâlikî, *el-Cevâhiru'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân* I-V, (nşr. Ali Muhammed, Âdil Ahmed), Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, Beyrut 1997, IV, 454.

²¹ Seâlibî, *Cevâhiru'l-hisân*, IV, 454.

²² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 470.

²³ Seâlibî, *Cevâhiru'l-hisân*, IV, 454.

²⁴ Alûsî, *Rûhu'l-meânî*, XXX, 288.

²⁵ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 710 (Telif başlangıç ve bitiriş tarihleri karşılaştırmasına binaen).

²⁶ Seâlibî, hâtıme bölümünde ilim tahsilindeki yolculuklarını ve hocalarını eş-Şûra sûresinin sonunda anlattığını oraya müracaat edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Söz konusu bölümde tefsirini hocası Ebû Abdillâh Muhammed (hafid) b. Merzûk'a (766-842) arz ettiğini hoşnutlukla karşıladığını ve hayır dua ettiğini belirterek eserin bir gelenek silsilesi içinde mucaz olduğunu vurguluyor.

özünde olan tahkîk ve istişâre bütün çalışmaların ana metodu mesâbesindedir.

e. Telif sürecinde akla gelen fikir parıltıları tefsire büyük katkı sağlar.²⁷ Sayısal bilimler dahil her alanda geçerli olan ilhâm ve sezgi; işinde samimiyetle yoğunlaşmaya verilen bir tür ilâhî ödündür ve bilimsel çalışmalara katkısı izahtan varestedir.

f. Tefsirde Kur'ân'ın anlamları, nazım ve nizamının incelikleri, belâgat özellikleri açıklanır.²⁸ En küçük ve en değersiz şeylerde bile görülen akıl almaz düzenin Allâh kelâmındaki boyutlarını hissetmek, kavramak ve kavratmak Kur'ân mucizesine tanıklığın bir yönünü oluşturur.

g. Daha önce farkına varılmayan gerçekleri veya künhüne varılmamış incelikleri gün yüzüne çıkarmak amaçlanır.²⁹ Tefsîr nükte, latife, gün yüzüne çıkmamış bilgiler, başka kitaplarda bulunmayan ve görenleri meftun eden ince ve hassas faideler içermelidir.³⁰ Böylelikle tefsîrler birbirinin tekrarı olmaktan çıkmanın yanı sıra Kur'ân'ın çağlar üstü oluşuna yeni göndermeler yapmaktadır.

h. Tefsîr çalışmalarıyla havas ve avamın (uzmanların ve halkın) faydalanmaları amaçlanır.³¹ Kur'ân gibi tefsîr de her düzeyde bilgi ve kültürdeki insana hitap etmelidir.

i. Tefsîrin gâyesi Kur'ân işaretlerinin muzmerinde olanı açıklamaktır.³² Kur'ân çok katmanlı ve ana konuyla ilgili tâlî alanlara göndermeleri olan bir kitap olduğu için lafız ve anlamındaki işaretler dikkatle takip edilmelidir.

j. Müteşâbihat konusunda Allah'ın kalesinin koruyuculuğuna sığınmak gerekir.³³ Üzerinde ince, derin ve vicdanlı bir şekilde düşünülmeyişi takdirde yanlış sonuçlara varılabilecek müteşâbih âyetlerde hassasiyet göstermek aynı zamanda îmânın bir gereğidir.

k. Allâh'ın kelâmı derinlemesine incelenmelidir.³⁴ Mutlu hayatlar için inanılması ve uygulanması istenen hususlara ek olarak, önceki ve sonraki nesillerin yaşadıkları, edindikleri, yaşayacakları ve edinecekleri bilgileri

²⁷ İbn-i Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXX, 636, 637.

²⁸ İbn-i Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXX, 636, 637.

²⁹ İbn-i Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXX, 636, 637; es-Seâlibî, *Cevâhiru'l-hisân*, IV, 454.

³⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 470.

³¹ İbn-i Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXX, 636, 637.

³² Alûsî, *Rûhu'l-meânî*, XXX, 288.

³³ Alûsî, *Rûhu'l-meânî*, XXX, 288.

³⁴ Alûsî, *Rûhu'l-meânî*, XXX, 288.

farklı düzeylerde anlatan veya remzeden Kur'ân'ın derinlemesine incelenmesi, ondan faydalanmanın en etkin yollarındandır.

l. “Vahyin iniş yerinde te'vîlinin te'lîfine” özel vurgu yapan bazı müfessirler mekânın, özellikle Mekke'nin hâlet-i rûhiyye üzerindeki etkilerine dikkat çekmişlerdir.³⁵ Geçmiş ve günümüz tecrübelerinin tanıklığına mürâcaat edildiğinde Mekke ve Medîne haremlerinin müminlerin algılarını güçlendirdiği görülecektir.

m. Tefsir Kur'ân'ı anlamada dar geçitlerden geçiren, derin vadilerden aşırın, kaygan zeminlerde ayakta kalmayı sağlayan bir mahiyette olmalıdır.³⁶ Kur'ân hakikatleri açıklayan bir kitap olmasıyla birlikte insanın tutarlılığının ve vicdanının test edildiği bir sınav mahiyetindedir.

n. Üslûp seçkin olmalı, gereksiz uzatmalardan kaçınılmalı ve okuyucu usandırılmamalıdır.³⁷ Büyük hacimli olmayan tefsirler daha özenli ve yüklü cümlelerle telif edilirler. Bu sebeple eserin satır aralarındaki içeriğe ve işaretlere dikkat edilmelidir.³⁸

o. Okuyucu hedef kitlesi dikkate alınmalıdır. Bazı müfessirler farklı seviyeler ve okuyucu isteklerini dikkate alarak birden fazla tefsir yazmışlardır. Örneğin Ebu'l-Ferec el-Cevzî'nin (ö. 597/1201) el-Muğni fi't-Tefsîr'i uzun, Zâdu'l-Mesîr'i orta, Tezkiretu'l-Erîb fi Tefsîri'l-Garîb'i kısa hacimlidir.³⁹

p. Özel uzmanlık gerektiren teknik detaylar ve uzun açıklamalar ilgili alanlara ve özel çalışmalara bırakılmalıdır.⁴⁰ Böylece tefsîr amacındaki odak nokta kaçırılmamış, hacim okunamayacak oranda kabartılmamış olur.

q. Tefsirde bütün araştırma ve incelemelere rağmen Allah'ın muradına uygun olmayan bir şey söylenmesi veya fikir sürçmeleri ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.⁴¹ Müfessirlerin kendi düşüncelerinden kaynaklanan bazı yanlışlıklar yaptığı fark edildiğinde bu yanlışlıklar sağlam verilere dayanarak sonraki alimler tarafından düzeltilmelidir. Fakat es-Seâlibî (786-875/1394-1471)'nin hâtimesinde ifade ettiği gibi bir görüşün yanlışlığı yönünde hüküm

³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 470; es-Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr*, III, 627.

³⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 470.

³⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 470.

³⁸ Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî, *Zâdu'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, I-IX, el-Mektebu'l-İslâmî, 3. baskı, Beyrut-Dımaşk 1984, IX, 280.

³⁹ Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, IX, 280.

⁴⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 470.

⁴¹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 710.

verilirken subjektiflikten mutlaka uzak durulmalı, hastalıklı beyinlere itibar edilmemelidir.⁴²

5. Örnek olarak ez-Zemahşerî'nin Hâtimesi ve Tercümesi⁴³

Hâtîme, cümleleri gittikçe uzayan ve sonuncusu yüz elli dört kelimeye ulaşan beş cümleden oluşmaktadır. Müfessirin cümle kurgusunu yansıtabilmek için tercümede cümle bölümlemesine gidilmemiştir.

قال عبد الله الفقير إليه : وأنا أعوذ بهما وبجميع كلمات الله الكاملة التامة وألوذ بكف رحمة الشاملة العامة من كل ما يكلم الدين ويشلم اليقين أو يعود في العاقبة بالندم أو يقدح في الإيمان المسوط باللحم والدم وأسأله بخضوع العنق وخشوع البصر ووضع الخد لجلاله الأعظم الأكبر مستشفعا إليه بنوره الذي هو الشية في الإسلام متوسلا بالتوبة الممحصنة للأثم وبما عنيت به من مهاجرتي إليه ومجاورتتي ومرابطتي بمكة ومصابرتي على تواكل من القوى وتخاذل من الخطأ ثم أسأله بحق صراطه المستقيم وقرآنه المجيد الكريم وبما لقيت من كدح اليمين وعرق الجبين في عمل الكشف عن حقائقه المخلص عن مضايقه المطلع على غوامضه المثبت في مداحضه الملخص لنكته ولطائف نظمه المنقر عن نقره وجواهر علمه المكتنز بالفوائد المفتنة التي لا توجد إلا فيه المحيط بما لا يكتنه من بدع ألفاظه ومعانيه مع الإيجاز الحاذف للفضول وتجنب المستكره المملول ؛ ولو لم يكن في مضمونه إلا إيراد كل شيء على قانونه لكفي به ضالة ينشدها محققة الأخبار وجوهره يتمنى العثور عليها غاصة البحار وبما شرفني به ومجدني واختصني بكرامته وتوحدني من ارتفاع على يدي في مهبط بشاراته ونذره وممتزل آياته وسوره من البلد الأمين بين ظهرائي الحرم وبين يدي البيت المحرم حتى وقع التأويل حيث وجد التنزيل : أن يهب لي خاتمة الخير ويقيني مصارع السوء ويتجاوز عن فرطاتي يوم التناد ولا يفضحني بها على رؤوس الأشهاد ؛ ويحلني دار المقامة من فضله بواسع طوله وسابغ نوله إنه هو الجواد الكريم الرؤوف الرحيم

Allah'ın kulu ve O'na muhtaç olan fakîr der ki,

el-Felak ve en-Nâs sûrelerini ve Allâh'ın kâmil ve eksiksiz tüm kelimelerini kendime sığınak yapıyorum. Dini yaralayan, gerçek bilgiyi perdeleyen veya sonuçta pişmanlık olarak geri dönen, ete kana bürünmüş (cana nüfûz etmiş) îmanı kırıp kanatan her şeyden O'nun engin ve kuşatıcı rahmetinin himâyesine ve yine O'na sığınıyorum. Boynum bükük, bakışlarım yerde, yüce ve ulu "celâl"inin huzuruna yanağımı koyup, İslâmî

⁴² Seâlibî , *Cevâhiru'l-hisân*, IV, 454.

⁴³ Tercümede müellifin üslûbunu bir miktar yansıtabilmek için sınırlı tasarrufa gidilmiştir.

hayatta yaşlanmak olan nûrunu şefaathî kılarak, günahları yok eden tevbe ve O'na hicret yolunda çektiğim sıkıntılara, Mekke'deki ikametime ve bağlılığım ve bu yolda -güç ve desteğin aşınıp kesilmesine, hatadan kaynaklanan el çekmelere karşı- sabırlı ve dirençli olmama tevessül ederek O'ndan istiyorum. Doğru, şaşmaz yolunun hakkı için, şerefli kerim Kur'an'ının hakkı için, Kur'an'ın indiği yerde te'vilinin de yapılması için emîn beldesi Harem'de, Ka'be'nin karşısında, müjde ve uyarılarının iniş yerinde, âyet ve sûrelerinin nüzûlgâhında Kitâb'ının geçeklerini büsbütün ortaya çıkaran, geçitlerinden aşırın, derinliklerinden çıkaran, kaygan zeminlerinde ayakta kalmaya yardım eden, nüktelerini ve nazmının inceliklerini öz bir şekilde serdeden, görülmeyen derin menbalarını ve bilgi cevherlerini inceden inceye araştıran, ancak kendisinde bulunabilen ve insanı kendinden alan fâideleri bir hazine gibi toplayan, akıl sır erdirilemez şekilde fazlalıklarından arınmış kısıklık ve hoşlanılmayan usandırmalardan sıyrılmış harika lafızlara ve anlamlara sahip, her şeyi kanununa göre söylemek dışında bir özelliğe sahip olmasa bile aranılan yitik gibi kıymetli olmaya yeterdi, denilebilecek vasıfta, haberleri tahkik edilmiş, dip dalgıçlarının alde etmeyi arzuladıkları cevhere sahip el-Keşşâf üzerine çalışırken sağ elimin çektiği zorluk için, alnımın teri için, Kit'ab'ının kerâmetiyle beni yücelttiği, şereflendirdiği ve ellerimin emeğiyle yükseltip biricik yaptığı için, O'ndan bana iyi hâtimeler bahşetmesini, kötülüğün sırtımı yere çarpmasından korumasını, sesleniş günü taşkınlıklarımı bağışlamasını, baş tanıklar önünde rüsvây etmemesini, katından bir fazl-ı ihsân ile ve bol ikrâmlarla ebedî cennet yurdunu nasîp etmesini O'ndan dilerim.

Sonuç

Tüm nesillerin bir ömür boyu okudukları ve okuyacakları Kur'an diğer kitaplarla karşılaştırılamayacak etkiye ve derinliğe sahip olduğundan eski tefsîrlerin yanında yeni çalışmaların yapılmasını gerektirmektedir. Bu süreçte asırların biriktirdiği müfessir tecrübeleri yol gösterici olacaktır. Kanaatimizce bu deneyimlerin en içten yansıtıldığı bölümler tefsîr hatimeleridir. Bu itibarla özel bir dikkati ve elinizdeki kısa çalışmadan fazlasını hak etmektedirler.

Hatimelerin üzerinde durduğu ortak nokta Kur'an araştırmalarının uzun soluklu, her ayrıntıyı inceleyen, sağlam dayanaklara oturan, su götürür keyfi düşüncelerden uzak, dünü, bugünü ve yarını gözeten, okunabilir olmasıdır.

Tefsîrler, İslâm ümmetinin parçalanmasına değil, birliğine hizmet etmeli, bu yolda aktif rol üstlenmelidir. Nitekim hâtimelerdeki samimiyet ve tüm

Müslümanlar için yapılan duâlar, mezhepler arası ortak tefsîr çalışmalarının yapılmasını teşvîk eder mahiyettedir.

Kaynaklar

- Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmûd el-Bağdâdî (ö. 1854), *Rûhu'l-meânî*, I-XXX, Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî [t.y.]
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir (ö. 1973), *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, I-XXX, Tunus: ed-Dârü't-Tûnusîyye li'n-neşr 1984.
- Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî (ö. 597/1201.), *Zâdu'l-meşîr fî ilmi't-tefsîr*, I-IX, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut-Dımaşk, 1984, IX, 280.
- Keşk, Abdulhamîd (ö. 1996), *fî Rihâbi't-tefsîr (I-XXX)*, el-Mektebu'l-Mısıriyyu'l-Hadîs.
- Sâbûnî, Muhammed Alî (ö. 2015), *Safvetu't-tefâsîr*, I-III, Beyrut: Dârü'l-Kur'ânî'l-Kerîm 1981.
- Seâlibî, Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf el-Mâlikî (ö. 875/1471), *el-Cevâhiru'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân* I-V, (nşr. Alî Muhammed, Âdil Ahmed), Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî 1997.
- Suyûtî, Celâleddîn (ö. 911/1505), *ed-Durru'l-mensûr fî't-tefsîr-i bi'l-me'sûr*, I-XVII, (nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî), Kâhire 2003, XV, 825.
- Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed (ö. 1250/1834), *Fethu'l-kadîr*, I-V, (nşr. Abdurrahmân Umeyra), Dârü'l-vefâ.
- İbn-i Teymiyye (ö. 728/1328), *Dekâiku't-tefsîr el-câmi li tefsîr-i İbni Teymiyye* I-VI, (cem' ve nşr. Muhammed es-Seyyid el-Culeynid), Dımaşk-Beyrut: Müessesetü Ulûmî'l-Kur'ân, 1984, VI, 510.
- Yazır, Elmalılı Hamdi (ö. 1942), *Hak Dîni Kur'ân Dili*, I-X, İstanbul: Eser Neşriyat 1971.
- Ebû Zehre, Muhammed (ö. 1974), *Zehratu't-tefâsîr*, I-X, Kahire: Dârü'l-fikri'l-Arabî [t.y.].
- Zemahşerî (ö. 538/1144), *el-Keşşâf an hakâik-i gavâmidi't-tenzîli ve uyûni'l-ekâvîli fî vucûhi't-te'vîl* (nşr. Âdil Ahmed, Ali Muhammed), I-VI, Riyad: Mektebetu'l-ubeykân 1998.